

Nauka o slově

Všichni umíte mnoho slov. Ta první vás naučili rodiče. Většinou to byla slova, ve kterých se opakují stejné slabiky, například máma, táta.

Zeptejte se doma, které slovo jste se jako první naučili vy.

Další slova vás naučili další vaši příbuzní, kamarádi, kamarádky, známí, sousedé. S mnoha slovy jste se poprvé setkali ve škole. Spoustu slov se ještě musíte naučit.

Ale – co je to vlastně slovo? Za odpovědi na tuto otázku se musíme vypravit až do pravěku. Tehdy totiž naši předci začali různým věcem a činnostem přiřazovat různé zvuky. Dnes už víme, že člověk není jediným tvorem na Zemi, který se dokáže dorozumívat, umí to i psi, delfini, sloni a hodně dalších živočichů. Lidská řeč je ovšem nejrozvinutější, dokáže vyjádřit ty nejsložitější věci. Třeba dva kocouři si mohou dát najevo svou přízeň, nebo nepřátelství, ale určitě si nepopovídají o stavbě raketového motoru. Lidská řeč a lidský mozek se totiž ve svém vývoji neustále vzájemně postrkují kupředu.

Vraťme se ale k otázce: „Co je to slovo?“ Z toho, co jsme si řekli před chvílí si můžeme vytvořit jednoduchou definici: **Slovo je zvuk, který má v daném jazyce nějaký význam.**

(Z toho vyplývá, že „včela“ je sice slovem v češtině, ale nikoli v angličtině! Pro angličtinu je to jen zvuk, který nemá smysl.)

Úkolem nauky o slově bude naučit vás z různých pohledů třídit slova do skupin a poznávat jejich stavbu.

Něco navíc

Jestliže mluvíme o nositeli významu, měli bychom termín „slovo“ nahradit termínem „pojmenování“, protože máme spoustu dvouslovných výrazů, které plní funkci slova, například psací stůl, anglicky a desk, nebo lehká atletika, německy Leichtathletik. Vzpomenete si na další výrazy, které v češtině vyjadřujeme dvěma slovy a angličtina pro ně má jednoslovné označení?

Přeložte z paměti, nebo s pomocí slovníku, následující slova z angličtiny do češtiny.

a car _____

a lori _____

a van _____

Vedle slov používáme i jiné prostředky dorozumívání. Ty si ale úplně samozřejmě převádíme na slova.

Příklad: Přicházíte k přechodu pro chodce a na semaforu svítí zelený panáček. Váš kamarád vás bude popohánět slovy: „Přidej, svítí zelená!“ Rozsvícený zelený symbol na přechodu pro chodce má svůj jasně určený význam, abychom ho pochopili, nebo vyjádřili, použijeme ale slova, která mají stejný význam, jako tento dopravní symbol. Dopravní značky a další dopravní značení je takovým mimoslovním systémem dorozumívání se.

Víte, co musíte udělat jako cyklisté, když chcete na křižovatce odbočit doprava? Zakřičíte z plna hrdla: „Pozor, jedu doprava !?“ Ne? Napište, co uděláte.

Dělení slov **Dělení slov podle počtu slabik**

Slova můžeme zařazovat do skupin podle jejich vlastností. Hned v prvním ročníku jsme se setkali s dělením slov podle počtu slabik.

Utvořte dvojice a do každé skupiny napište společně nejméně tři slova.

slova neslabičná

slova jednoslabičná

slova dvojslabičná

slova trojslabičná

slova víceslabičná

Napište, proč je tak důležité umět najít ve slově hranici mezi dvěma slabikami.

Označte v následující větě rovnými čarami hranice mezi slabikami.

Kdo měl možnost zhlédnout zámek Hradec nad Moravicí, jednu z nejlépe zachovaných staveb toho druhu u nás, nezapomene na hudební nástroje, na nichž tam hrával Beethoven.

Něco navíc

Slabika nestojí přímo mezi hláskou a slovem, je však nositelkou hudebnosti, melodie řeči – délky, výšky, síly, přízvuku. Všimněte si, že v textech písní je zpravidla každé slabice přiřazen jeden tón, jedna nota. Pomocí různé výslovnosti slabik například poznáme, zda se nás někdo ptá, nebo nám něco sděluje.

čer?

Už je ve

Příklad: Už je ve

A naproti tomu:

čer.

Vztahy mezi slovy

Mezi slovy mohou, stejně jako mezi lidmi, existovat zvláštní vztahy. Některá jsou příbuzná, jiná podobná a další jsou k sobě úplně nevšimavá, není mezi nimi žádný vztah.

Některá slova mají stejný význam.

Příklad: kouř – dým

hoch – chlapec – kluk

pes - hafan

utíkat – běžet – pelášit

Slovům, která mají stejný význam, říkáme **slova souznačná**. Odborně je nazýváme **synonyma**. Nám bude stačit české označení, hlavní je, abyste poznali, která slova mají skutečně stejný význam.

Znalost slov stejného významu využijeme hlavně při vyprávění. Aby bylo naše povídání pro posluchače, nebo čtenáře zajímavé, snažíme se neopakovat stále stejná slova.

Nahraďte vyznačená slova v následujícím cvičení slovy stejného významu.

Kluci hrají *fotbal*. _____

Marek a Pavel jsou dobří *kamarádi*. _____

Ze vrat se *vyřítili* dva psi. _____

Můj malý bráška je po ránu celý *střapatý*. _____

Neboj se, Zuzka to *jistě* stihne. _____

Některá slova mají zcela opačný význam.

Příklad: vpravo – vlevo

dobře – špatně

úplně – vůbec

Slovům, která mají opačný význam, říkáme **slova protikladná**. Odborně je nazýváme **opozita**.

Pozor, bílá není opakem černé, obě tyto barvy jsou odstíny šedé! Bílá barva je vlastně světlešedá a černá tmavošedá! Přesto se srovnání černé a bílé používá jako vyjádření opaku úplně běžně.

Rozdělte se do skupin a vytvořte slovník slov s opačným významem.

Slovům, která nemají opačný ani stejný význam, říkáme slova významem různá.

Příklad: ležiš – záclona
koupání – střecha
klobouk – žížala

Doplňte následující tabulku.

slovo	slovo stejného významu	slovo opačného významu	slovo významem různé
usínat			
kopaná			
včera			
ledový			
smutek			

Podarilo se vám vyplnit všechna políčka? Zkuste společně sestavit nějaký závěr.

Dělení slov podle významu

1. Dělení podle počtu významů

Některá slova mají více než jeden význam, takovým slovům říkáme **slova mnohoznačná**.

Oko je zrakový orgán. Význam slova *oko* v této větě je naprosto jasný. Ale co totéž slovo ve větě: Na polévce plavalo jedno velké mastné *oko*? Člověka až jímá hrůza při představě, co to na té polévce plavalo. A což stejné slovo ve větě: Na punčoše se mi pustilo *oko*? Jak se může oko pustit? A jak se předtím drželo? Problémy s pochopením těchto slov mají hlavně cizinci, kteří se učí česky, my víme, že slovo *oko* má v každé z těchto vět jiný význam. Zkuste přijít na to, proč naši předkové použili stejnou skupinu hlásek, stejný zvuk, pro pojmenování tak odlišných věcí.

Vzpomenete si na všechny významy slov *lístek*, *hřeben*, *kohout*?

Slova, která mají jen jeden význam, nazýváme **slova jednoznačná**.

Rozhodněte, zda jsou vyznačená slova jednoznačná, nebo mnohoznačná.

Náš kapitán je *pes*. Leontýna Hufnáglová je *kočka*. Vedle v ulici opravují starý *dům*. Musel jsem si koupit novou *myš*.

2. Dělení podle spisovnosti

Čeština, stejně jako jiné jazyky, má mnoho podob. Velmi se od sebe třeba liší různá nářečí. Jinak mluví lidé v Podkrkonoší, jinak na Valašsku, jinak ve Slezsku a ještě jinak v Praze. Může se nám stát, že bude chvíli trvat, než porozumíme jinému člověku, než porozumí on nám, přestože je naší i jeho mateřtinou čeština. Jaký zmatek to musí být pro cizince! Jen si představte takového člověka, který se několik let učil česky, složil zkoušky, přijede do Ostravy a tam se ho někdo zeptá: „Tuž z kajzje?“ (Tak odkud jsi?) Ve Vsetíně se ho někdo pro změnu zeptá: „Tož, gde máš jakúsi fešnú cěrku, ogare?“ (Kde máš nějaké pěkné děvče, chlapče?) V Olomouci mu někdo dobrácky řekne: „ Máš móche na repáko!“ (Máš na nose mouchu.) A když pojedě Prahou, uslyší dva školáky, jak se mezi sebou baví: „ Ty brďo, šim si si? Fakt maso. Jo, síla, hustý.“ (Což si snad přeložíte sami.) Není se co divit, že po návratu domů se dožaduje vrácení školného, protože dospěl k názoru, že ho naučili jazyk, kterým se u nás vůbec nemluví. Přitom se jen setkal s různými českými nářečími.

Znáte taky nějaké? Povykládejte si o svých zkušenostech s nimi.

A to už nemluvíme o tom, že lidé si vytvářejí svůj jazyk nejen podle místa, kde žijí, ale také podle svých profesí. Když po vás bude chtít elektrikář *čokoládku*, vůbec nemá chuť na sladké, chce kabelovou spojku. Vždyť i žáci škol mají svou vlastní mluvu. Co jen je kupříkladu označení ředitele školy - *říd'a, říd'as, řidič, šerif, velký šéf, kmotr, gosudar jasné sluněčko, Zeus* a spousta dalších, které si v jednotlivých školách vymysleli.

Zkrátka a dobře, musí existovat nějaká jednotná forma jazyka, kterou všichni známe, kterou jsme schopni se mezi sebou dorozumět. Tuto podobu se učíme ve škole a měli bychom ji používat na úřadech, jsou jí psány zákony a další veřejné listiny. Říkáme jí **spisovná čeština**. Má podobu zákona, ve kterém jsou přesně stanovena její pravidla a také slova, která do ní patří, a která ne. Slovník, ve kterém jsou všechna **spisovná** slova sepsána se nazývá Slovník spisovného jazyka českého. Všechna slova, která jsou v něm zařazena nazýváme **slova spisovná** a slova, která v něm zařazena nejsou nazýváme **slova nespisovná**.

U některých slov jejich spisovnost, nebo nespisovnost cítíme,

u jiných se musíme přesvědčit ve slovníku. Ten se jednou za několik let doplňuje o nová slova (v současnosti hlavně o slova z oboru informatiky – počítačové techniky) a zároveň se slova zastaralá, která už nikdo nepoužívá, vypouštějí. Tyto změny navrhuje komise, která je složena z jazykových odborníků a schvaluje je, stejně jako jiné zákony, parlament.

Je jen na vás, abyste se naučili, kdy je možné mluvit nespisovně a kdy je naopak nutné používat spisovnou češtinu.

Bylo by legrační, abyste, když se sejdete s kamarády, mluvili takto: „ Nuže hoši, sezval jsem vás sem do svého příbytku, abychom společně oslavili mé desáté narozeniny, neboť, jak jistě uznáte, není k tomu v našem vzdělávacím ústavu vhodných prostor a příležitostí.“ V tom případě by asi hosté prchli, protože by se obávali, že jste ochořeli na duchu. Stejně tak se ale, prosím, za pozdní příchod neomlouvejte paní učitelce slovy: „Ty brďo, normálně byla zácpa jako kráva. Stáli jsme tam jak kretění, tata furt trubil jak o dušu...“ Raději ani nebudu pokračovat.

Utvořte dvojice a napište dvě zprávy o dnešní první hodině ve škole. První zprávu napište spisovně, druhou nespisovně. Pozor, nespisovně neznamena vulgárně!